

Een bijdrage van Stichting Nationaal Landschapskundig Museum 'Telluris', [H.A. Visscher](#)

Op Geopad naar het Baarnse Bos

waar vooral de laanpatronen en een loofgang ons zullen boeien

Dit wandelgidsje gaat over het bekende Baarnse Bos. De brochure is aflevering 094 van een reeks gewijd aan gebieden waar ook de bodem en het reliëf ons duidelijk laten zien welke invloed natuurlijke processen en de mens er op de ontwikkeling hadden.

Aangegeven wordt waaruit een en ander valt af te leiden. Speciale aandacht krijgt daarbij een 4,1 kilometer lange wandelroute waar dit goed kan worden waargenomen en we dus op geopad kunnen gaan.

Het meest tot de verbeelding spreken er de klifjes die de kleine hoogten plaatselijk markeren, het min of meer geometrische lanenpatroon en een deels slingerende loofgang.

De informatie is gebaseerd op veldverkenningen en onderzoeksresultaten. In sommige gevallen zijn meerdere mogelijke verklaringen gegeven voor het ontstaan van aardkundige verschijnselen. Niet alles namelijk werd al grondig onderzocht en niet altijd zijn bepaalde mogelijke oorzaken uit te sluiten.

Inhoud

Voorwoord	3
Om welk en wat voor gebied gaat het?	3
De natuurlijke ontwikkeling.....	3
De invloed van de mens.....	9
En nu op geopad.....	14
Samenvatting.....	16

Voorwoord

Wie wil weten waardoor een gebied werd zoals het nu is, kan veel hebben aan hetgeen de Aarde erover vertelt. Zowel de grond onder onze voeten als het reliëf om ons heen bieden daar vaak allerlei informatie over. Daarbij tonen ze behalve effecten van natuurlijke processen ook de invloed die de mens op de ontwikkelingen uitoefende.

Om profijt te hebben van de informatiebron Aarde moeten wij haar taal wel verstaan. Bij een wandeling naar het Baarnse Bos kan deze brochure dan als een soort tolk fungeren. Ze is aflevering 094 van een reeks vergelijkbare uitgaven over gebieden waar de bodem- en reliëfkenmerken ons veel te zeggen hebben.

In elke aflevering wordt eerst iets over de ligging en aard van het betreffende gebied meegedeeld. Dan volgt een hoofdstuk over de natuurlijke processen die er plaatsvonden en de invloed die de mens op de ontwikkeling van het gebied had. Hierna wordt een wandelroute beschreven waar bodem en reliëf de geschetste ontwikkeling duidelijk laten zien. Een dergelijke route wordt wel 'Geopad' genoemd.

De reeks brochures met beschrijvingen van zulke routes verschijnt dan ook onder het motto 'Op Geopad'. Om het gebruik van de brochures te vergemakkelijken worden de teksten van de afleveringen telkens met een aantal situatieschetsen verduidelijkt.

Om welk en wat voor gebied gaat het?

Het Baarnse Bos ligt pal ten zuiden van het dorp waarnaar het werd genoemd. Een zone in het centrale en oostelijk deel van het gebied wordt er verlevendigd door kleinschalig reliëf. Daarbij vallen vooral de klifjes op die de kleine hoogten plaatselijk markeren. Het reliëf dankt zijn ontstaan aan de ver- en overstuivingen van fijnzandige (wind)afzettingen uit de laatste ijstijd. Die verstuvingsvonden hoofdzakelijk tijdens en kort na de Middeleeuwen plaats.

Omstreeks het midden van de 17de eeuw werd al begonnen met de herbebossing van het gebied. Daarbij is het gebied gefaseerd gecompartmenteerd door een min of meer geometrisch lanenstelsel. Met name enkele lange rechte lanen zijn (voormalige) zichtassen. Later zijn tussen de lanen ook hier en daar slingerpaden aangelegd. Bovendien was het reliëf hier en daar van invloed op de tracering van de paden.

In het bos liggen twee vijvers met geometrische contouren. Een ervan onderbreekt de belangrijkste zichtlaan, die het bos in de lengterichting doorsnijdt. Een bijzonder element van het wandelgebied is de deels slingerende loofgang in het zuidelijk deel van het bos. Enkele middenin het bos gelegen laagten zijn bij de herbebossing voorzien van een fijnmazig rechthoekig net van sloten, die tegenwoordig veelal droog liggen. Een bredere gegraven watergang is er bekend als De Fles.

Voor de inrichting en het beheer van het bos waren aanvankelijk de eigenaren van het landgoed De Eult verantwoordelijk. In 1758 werd het gebied echter bij het toenmalige stadhouderlijk domein Soestdijk gevoegd. Tegenwoordig is het Baarnse Bos eigendom van Staatsbosbeheer.

De natuurlijke ontwikkeling

De invloed van landijs

Het Baarnse Bos ligt op de Utrechtse Heuvelrug. Aldus noemt men het in de provincie Utrecht gelegen deel van een hooggelegen natuurrijke zone, die van de Gooise kust tot voorbij Rhenen reikt. Kenmerkend voor de zone is de aanwezigheid van een enkele kilometers breed en plaatselijk tientallen meters hoog rugsysteem, dat overwegend met bos en heide is begroeid, terwijl er ook vrij grote oppervlakten bebouwd raakten.

Evenals de hoogten van het aangrenzende Gooi dankt de Utrechtse Heuvelrug zijn ontstaan primair aan de Scandinavische landijsmassa's, die zich zo'n 150.000 jaar geleden over een groot deel van

ons land uitbreidden. Vanuit het gebied waar wij nu de Gelderse of Centrale Vallei vinden schoven ze allerlei eerder door water (en wind) neergelegde afzettingen opzij. Die sedimenten kruiden dan scholsgewijs tegen andere afzettingen omhoog. Aldus ontstonden om de Centrale Vallei zogenaamde stuwwallen.

De door het ijs opgeschoven afzettingen vormen zuidelijk van de lijn Den Dolder – Amersfoort een 34 kilometer lange stuwwal, die tot voorbij Rhenen reikt.

Op het noordelijk deel van de Utrechtse Heuvelrug manifesteren de gestuwde afzettingen zich echter als drie afzonderlijke kleine hoogten, op een waarvan Baarn gedeeltelijk is gelegen. De stuwwal van Baarn reikt tot 17,5 meter boven N.A.P.

Zowel de ligging van de door het ijs verschoven afzettingen als die van de afzonderlijke stuwwalculminaties weerspiegelen een ontwikkeling, waarbij het grootschalig gelobde front van de opdringende Scandinavische ijskap uiteindelijk ook afzonderlijke tongetjes vormde. Het gebied van Zandvoort en Baarn lag tussen twee van zulke tongetjes.

Het zich via de Gelderse Vallei uitbreidende landijs heeft de stuwwallen die het vormde ook tijdelijk overdekt. Hierbij werd het oppervlak ervan étagegewijs geëgaliseerd. Oorzaak hiervan was waarschijnlijk een laagsgewijze zijdelingse expansie van de landijstongen, die des te sterker kon zijn naarmate minder tegendruk van het voordien gevormde stuwwallichaam werd ondervonden.

Door de glaciële egalisatieprocessen vertoont het oppervlak van de stuwwallen terrassen, plateaus en grote dalachtige laagten, wat kenmerkend bleek voor een belangrijk deel van onze glaciële ruggen. Ook in en bij Baarn is een en ander te zien.

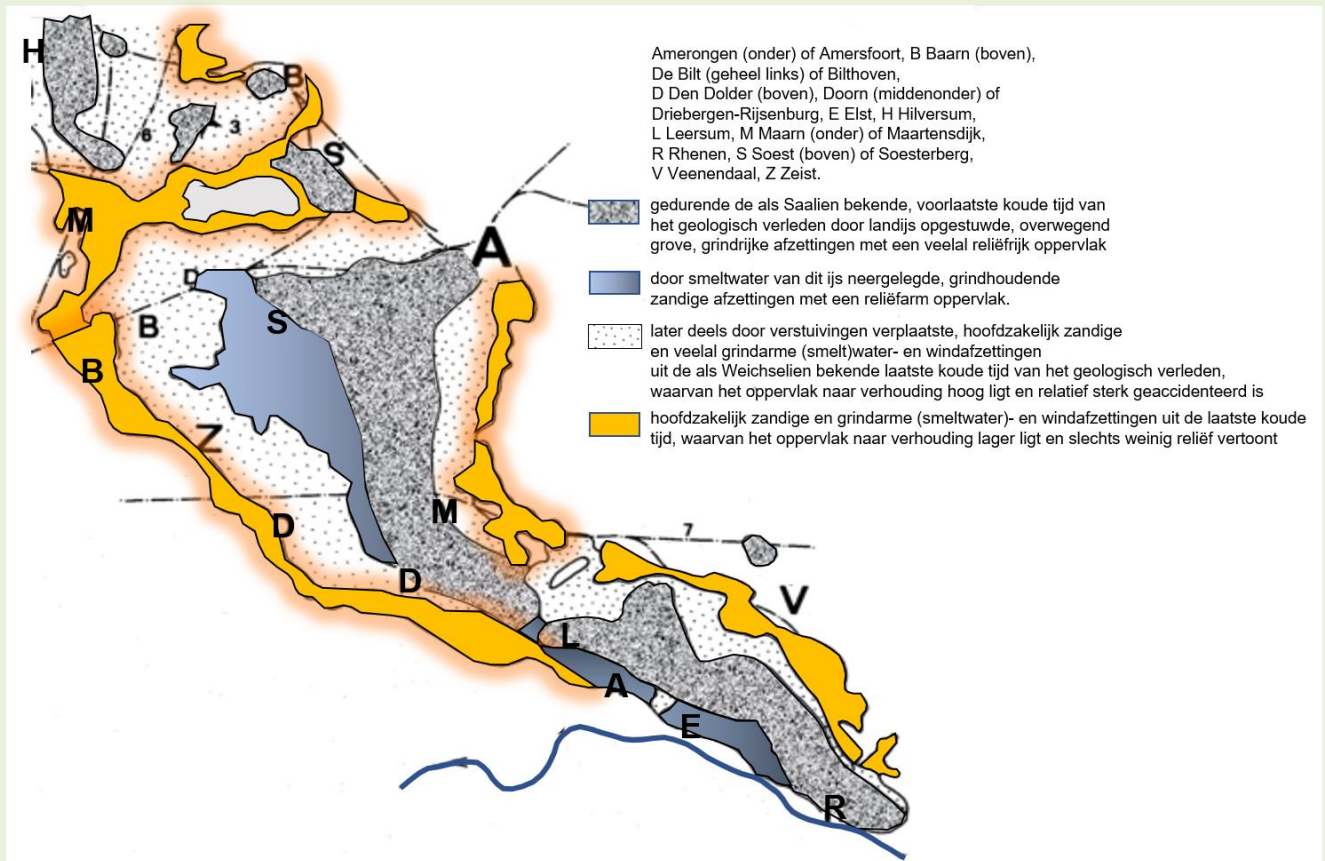
Te onderscheiden zijn er

- het door ons Plateau van Baarn West gedoopte hoogste deel van de stuwwal, waarop een oude watertoren staat.
- het enkele meters lagere Terras van het Roosterbosch,
- het overwegend 8 à 9 boven N.A.P. gelegen kleine Terras van De Oranjeboom,
- het grote, laaggelegen Terras van Oud Baarn en
- de tussen beide laatstgenoemde terrassen gelegen Laagte van het Baarnse Bos.

Het hoogste stuwwalgedeelte wordt aan de noordoostzijde gemarkeerd door een vrij steile flank. Dit vormt een aanwijzing, dat het opdringende landijs aan die kant van de glaciële hoogte naar verhouding veel tegendruk ondervond.

In het noordwestelijk deel van het wandelgebied scheidt de ondiepe Laagte van het Baarnse Bos het kleine Terras van de Oranjeboom van het grote, laaggelegen Terras van Oud Baarn. Bij de vorming van het laatstgenoemd terras hebben ook smeltwater en de wind een belangrijke rol gespeeld. Hun invloed op de geomorfologische evolutie van Baarn en omgeving is het onderwerp van een volgende paragraaf.

De ondergrond van de Utrechtse Heuvelrug

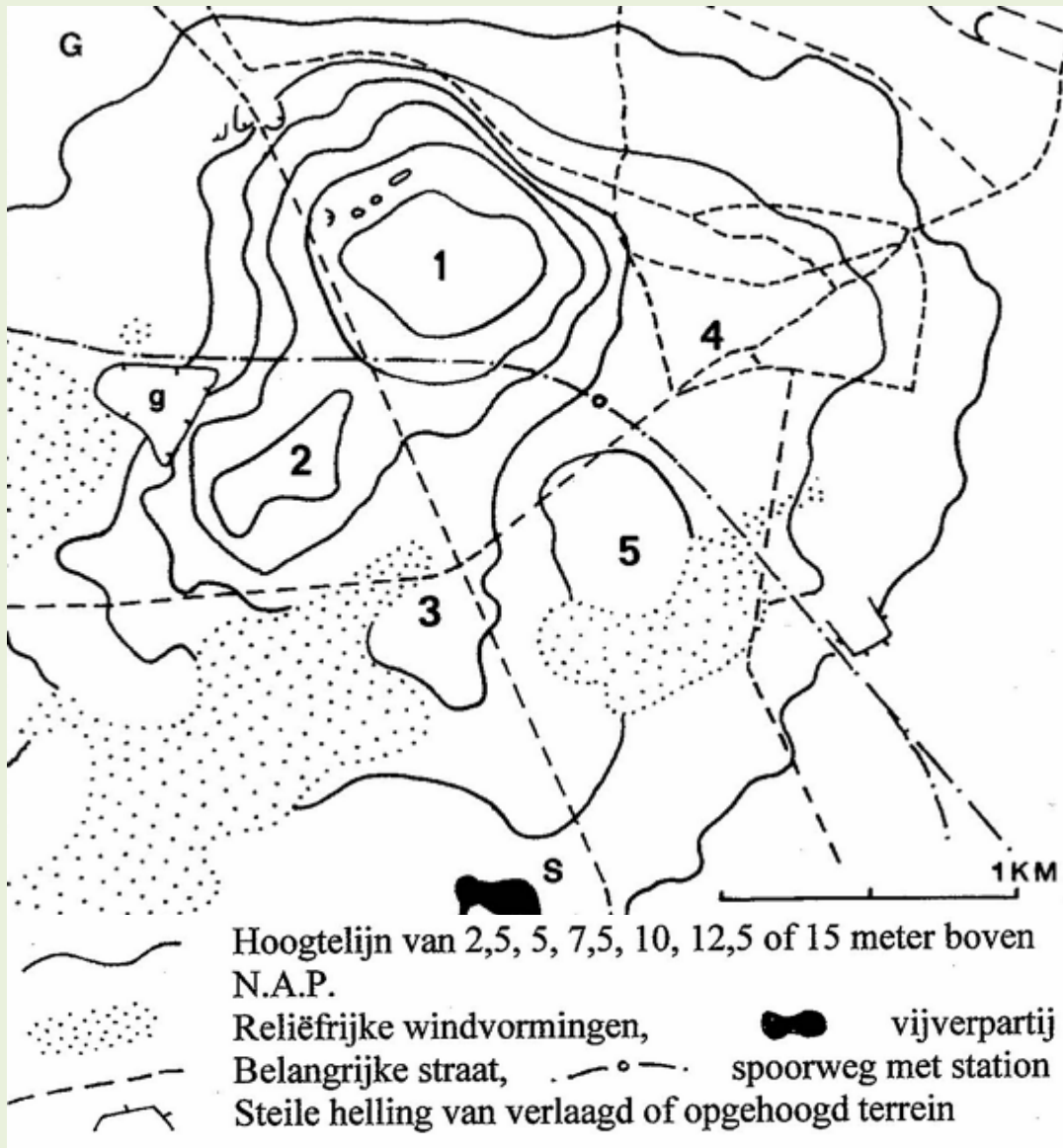
Op het globale overzichtskaartje is te zien, dat door Scandinavisch opgestuwde afzettingen op het noordelijkste deel van de Utrechtse Heuvelrug slechts in drie kleine gebieden aan of bij de oppervlakte voorkomen. Deze gebieden manifesteren zich als min of meer plateauvormige ruggen, die vanwege hun ontstaanswijze stuwwallen worden genoemd.

Zandvoort en Baarn ontstonden aan de noord- en noordostrand van het noordelijkste stuwalletje.. Het behouden deel van het Baarnse Bos ligt bij en op de flauw hellende zuidelijke flanken van die glaciële hoogte.

Zowel de ligging van de door het ijs verschoven afzettingen als die van de afzonderlijke stuwwalculminaties weerspiegelen een ontwikkeling, waarbij het grootschalig gelobde front van de opdringende Scandinavische ijskap uiteindelijk ook afzonderlijke tongetjes vormde. Het gebied van Zandvoort en Baarn lag tussen twee van zulke tongetjes.

Het kaartje vertelt ons ook, dat de stuwwallen van de heuvelrug vrijwel geheel worden omgeven door jongere smeltwater- en windafzettingen. Het oppervlak ervan manifesteert zich aan de zijde van de Gelderse Vallei grotendeels als een laag gelegen terras, dat ter plekke van de vroegere ijstongetjes het breedst is. Het oppervlak van de windvormingen kan er plaatselijk vrij reliëfrijk zijn.

De grotendeels bebouwd geraakte kleine stuwwal van Baarn

G Huis Groeneveld, g grote voormalige groeve, S Paleis Soestdijk.

Allerlei microreliëf van de stuwwal en windvormingen is niet afzonderlijk aangegeven.

Het afgebeelde gebied ligt op en bij een tot circa 17,5 meter boven N.A.P. reikende kleine stuwwal uit de voorlaatste ijstijd. Kenmerkend hiervoor zijn door Scandinavisch landijs opgeschoven, over het algemeen grindrijke (rivier)afzettingen.

De oppervlakte van stuwwallen vertoont soms plateaus, terrassen of grote dalachtige laagten. In en bij Baarn is dat ook het geval. Te onderscheiden zijn daarbij het Plateau van Baarn West (1), Terras van het Roosterbosch (2), Terras van de Oranjeboom (3), Terras van Oud Baarn (4) en de Laagte van het Baarnse Bosch (5)

Uit het kaartje blijkt dat het hoogste deel van het opgestuwde gebied aan de noordoostzijde wordt begrensd door een vrij steile flank. De Eemnesserweg loopt onderlangs deze flank. Het terras van Oud Baarn dankt zijn huidige hoogteligging ook aan de gefaseerde vorming van een pakket smeltwater- en windafzettingen op en bij de gestuwde afzettingen. Daardoor vertoont het terrasoppervlak enkele afzonderlijke lage heuvels.

De stuwwal wordt ook omgeven door de jongere smeltwater- en windafzettingen. Daarbij manifesteren zij zich als een deels terrasachtige sokkel, waarvan het oppervlak plaatselijk vrij reliëfrijk is. Het laatste bleek met name het geval waar in historische tijd nog weer verstuivingen optraden. Een voorbeeld daarvan is het centrale deel van het Baarnse Bos.

De invloed van de smeltwater en de wind

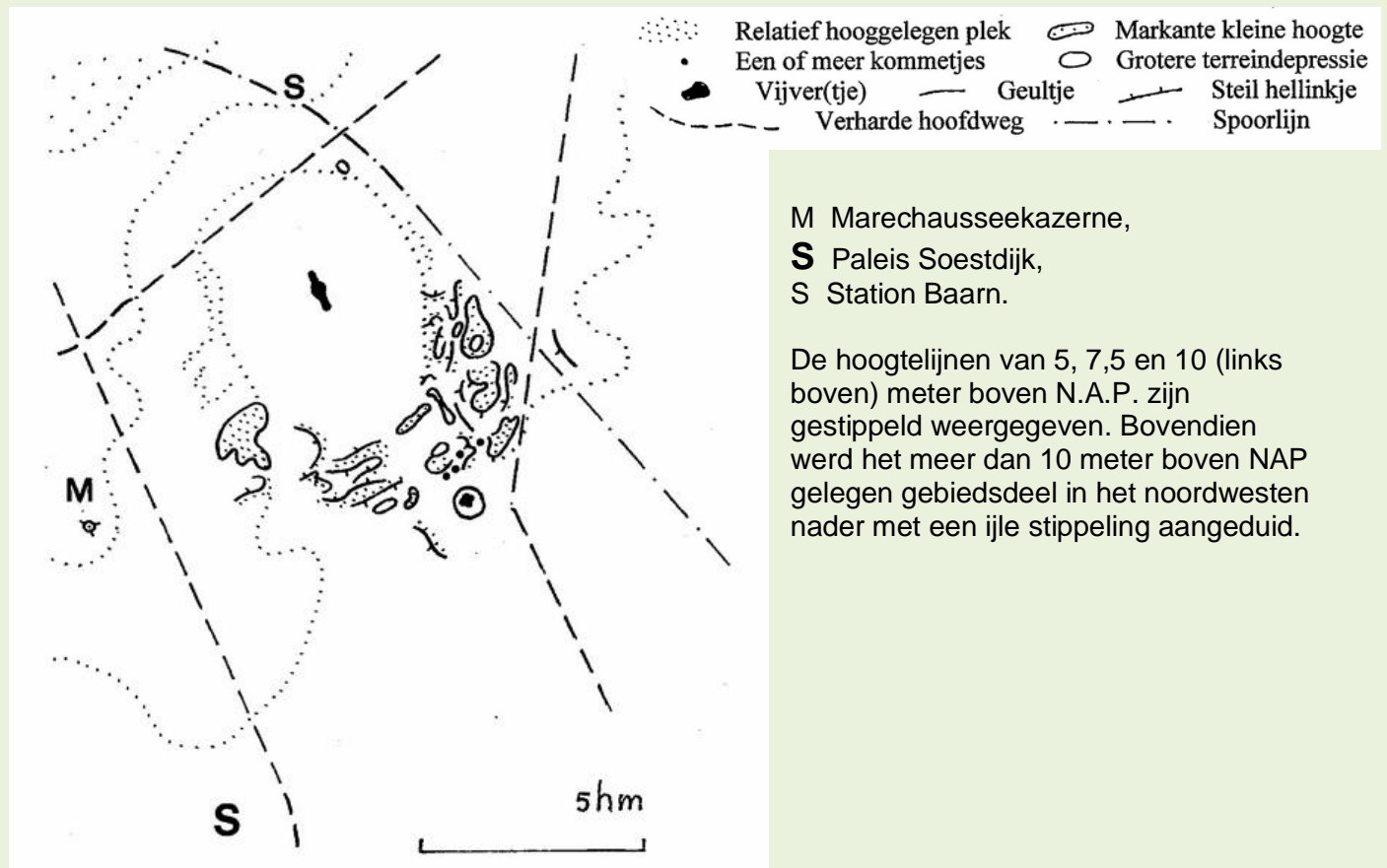
Behalve het afzettingen opstuwend landijs hebben ook smeltwater en de wind een belangrijke rol gespeeld bij de vormgeving van de Utrechtse Heuvelrug. Smeltwater deed dit uiteraard bij de verdwijning van het ijs maar ook in de tienduizend jaar geleden geëindigde, als Weichselien bekende laatste koude tijd van het geologisch verleden, toen Scandinavisch landijs ons juist niet meer bereikte, maar soms wel dikke pakketten (verijzende) sneeuw werden gevormd.

Het ijssmeltwater vergrootte de (dwars)laagten van het stuwwalreliëf tot valleien en bouwde van het materiaal dat het meenam grote waaiers grindhoudende zanden. Minder grootschalig waren de activiteiten van het vooral in de laatste ijstijd actieve sneeuwsmeltwater, dat een belangrijke rol speelde bij de (verdere) vorming van kleinere dalen.

Anders dan bij Leersum, Amerongen en Rhenen heeft het smeltwater in de stuwwal van Baarn echter geen markante valleien of dalletjes gevormd. De vallei- en dalvorming was in de over het algemeen doorlatende ondergrond van de stuwwallen overigens slechts goed mogelijk wanneer begroeiing ontbrak en bodemijs water belette diep weg te zakken. Onder de huidige omstandigheden is alleen op van begroeiing ontdane steile hellingen sprake van watererosie.

Vooraf aan de noord- en oostkant van de Baarnse stuwwal kwam het grove materiaal dat het smeltwater afvoerde terecht in het vertakte tongbekken van de Gelderse Vallei. De afzettingen die aldus ontstonden maken deel uit van het tot enkele kilometers brede, laag gelegen terras dat de Utrechtse Heuvelrug over grote lengte van de Gelderse Vallei scheidt.

Het reliëf van het Baarnse Bos

Het afgebeelde gebied ligt op en bij de slechts flauw hellende zuidelijke flanken van de kleine stuwwal uit de voorlaatste ijstijd waarover Baarn zich uitbreidde. Behalve door Scandinavisch landijs opgeschoven, over het algemeen grindrijke oude (rivier)afzettingen vinden wij er door smeltwater of de wind neergelegde jongere sedimenten.

Tussen twee zuidoostelijke uitlopers van de stuwwal ligt een ondiepe, maar brede laagte, waarin de beide geometrische vijvertjes van het Baarnse Bos werden gegraven.

De over het algemeen fijnzandige windafzettingen dateren voornamelijk van de laatste ijstijd. Onder invloed van allerlei menselijke activiteiten en (micro)klimaatveranderingen waren de windafzettingen in historische tijd her en der (weer) onderhevig aan verstuingen. Als gevolg hiervan veranderde hun geomorfologische gesteldheid plaatselijk. Daarbij kon uiteindelijk zelfs een vrij grillig reliëf ontstaan. De laagte tussen de uitlopers van de stuwwal wordt door een zone met zulk reliëf gekruist en getweëndeeld.

Opmerkelijke geofenomenen zijn met name een aantal sterk asymmetrische terreinverheffingen. Deze bankachtige vormingen worden ten dele begrensd door zeer steile hellinkjes. Sommige zijn vlak tegenover elkaar gelegen. De ertussen gelegen laagten manifesteren zich dan als dalachtige geosystemen.

De invloed van de wind

In het Weichselien heeft ook de wind de geomorfologische gesteldheid van het stuwwallenlandschap nogal beïnvloed. Erosie kon daarbij slechts optreden wanneer de bodem kaal, droog, grindarm en niet door ijs aaneengekit of met sneeuw bedekt was. Wanneer de wind zand van elders aanvoerde, bracht hij vaak ook sneeuw mee.

Evenals het ijssmeltwater spreidde de wind het door hem meegenomen, overwegend zandige materiaal plaatselijk over grote aaneengesloten oppervlakten als een mantel over oudere afzettingen uit, waarna smeltwater het soms nog weer verspoelde. Aldus ontstonden de zogenaamde (verspoelde) dekzanden. Het zal duidelijk zijn dat in de primair door de wind gevormde dekzanden vrijwel geen grof grind voorkomt.

Op de hogere delen van de Baarnse stuwwal liet de wind in de laatste ijstijd nauwelijks afzettingen achter. Onderaan de glaciale hoogte vormen ze echter de "bovenbouw" van het brede laag gelegen terras, dat de opgestuwde afzettingen van de Utrechtse Heuvelrug scheidt van de Gelderse Vallei. In het wandelgebied is het zuidoostelijk deel van het Baarnse Bos op dat laag gelegen terras gelegen. Na de laatste ijstijd raakte het gebied begroeid met bos, dat later vooral op de gestuwde afzettingen voornamelijk uit een associatie van eiken en beuken zou bestaan, terwijl een wat lichter zomereikenberkenbos kenmerkend werd voor de voedselarme windzanden.

De afwijkende bodemgesteldheid bij het aardoppervlak

Het weinige bodemleven van de droge zandgronden kon de organische afvalstoffen van de bos- en heidevegetaties maar langzaam in humus omzetten. Bovendien veranderde deze humus soms in zuren, die de bovengrond konden uitloggen tot een asgrauwe laag, bekend als loodzand.

De weggespoelde bestanddelen sloegen voor een belangrijk deel weer op enkele decimeters diepte neer. Daarbij gingen organische stoffen dichte donkere banken vormen, terwijl de ijzerverbindingen een bruinverkleuring veroorzaakten. Op grotere diepte vond de verkleuring onder invloed van de humus en het ijzer vaak in dunne laagjes plaats. Dergelijke bruingekleurde laagjes worden in de bodemkunde humusijzerfibers genoemd.

Het bodemtype dat bij de uitlogging van de bovengrond ontstaat, wordt aangeduid als podzol. Dit is een Russische benaming, die aschtig betekent. De podzolen zijn dus genoemd naar de asgrauwe kleur, die hun bovengrond soms vertoont.

Over het algemeen zijn de armste, vrijwel geheel uit het nagenoeg onverweerbare kwarts bestaande zanden, die voornamelijk door de wind werden afgezet, het sterkst uitgeoogd. Aanmerkelijk minder sterk was de uitloging van de door een iets hoger gehalte aan verweerbare mineralen wat voedselrijkere, soms ook min of meer lemige zandgronden. Min of meer een tussenpositie wordt ingenomen door de ijs- en sneeuwsmeeltwaterafzettingen.

De invloed van de mens

Het vroegere agrarisch grondgebruik

Op de Utrechtse Heuvelrug was de mens al in prehistorische tijd actief. Hiervan getuigen onder meer talrijke grafheuvels, die over vrijwel de gehele lengte van de heuvelrug worden aangetroffen. In het wandelgebied lijken ze echter te ontbreken. Dit wil echter geenszins zeggen dat ze er niet (meer) voorkomen. Als gevolg van de verstuiwingen die het gebied tijdens de Middeleeuwen teisterden kan de wind immers grafheuvels met zand hebben overdekt.

Evenals andere gebieden met droge zandgronden werd de Utrechtse Heuvelrug sinds de bronstijd gaandeweg vrijwel geheel ontbost en vele eeuwen overwegend als (gemeenschappelijke) grasgrond gebruikt. Steppe- en heidevegetaties gingen nu domineren. Een en ander was ook in en bij het wandelgebied het geval.

Hoewel de natuurlijke bosvegetaties er al lang geleden vrijwel overal verdwenen zouden de droge zandgronden van de opgestuwde, smeltwater- en windafzettingen de afgelopen eeuwen over het algemeen niet of pas betrekkelijk kort geleden tot agrarisch cultuurland worden ontgonnen. Behalve met hun plaatselijke reliëfrijheid en over het algemeen betrekkelijk geringe natuurlijke vruchtbaarheid hield dit ook verband met andere omstandigheden.

Op de zandgronden was het, zolang nog geen kunstmest kon worden gebruikt, namelijk nodig grote oppervlakten onontgonnen te laten om de vruchtbaarheid van de akkers op peil te houden. Ten dien einde lieten de boeren schapen of ander (klein)vee op het onontgonnen land grazen en voor de mestleveranties 's nachts in zogenaamde potstallen verblijven. Bovendien werden er op de "woeste gronden" plaggen gestoken en al dan niet verteerde plantenresten verzameld, om de mest van de potstallen te bedekken en ook aan te vullen.

Behalve als grasgronden en voor het op peil houden van de bodemvruchtbaarheid waren de woeste gronden overigens tevens van betekenis, doordat er hout vandaan gehaald kon worden. De begroeiing van de onontgonnen gronden werd dan ook steeds armer, waarbij de nog aanwezige natuurlijke loofbossen meer en meer plaatsmaakten voor heide- en grasvegetaties. Zoals wij nog zullen zien, zouden deze veel later weer voor een deel herbebost en na de uitvinding van de kunstmest ook alsnog tot akker- of grasland worden gemaakt.

De effecten van de daardoor veroorzaakte verstuiwingen

Door het afplaggen van heidegronden werden de podzolen op veel plaatsen steeds dunner, waarbij ze vooral ter plekke van intensief betreden of bereden banen uiteindelijk soms zelfs verdwenen. Er kwam dan kaal zand aan te oppervlakte liggen, dat bij winderig weer ten prooi viel aan winderosie. Aldus ontstonden zogenaamde uitwaaiingslaagten.

De verstuiwingen breidden zich ter plekke van het Baarnse Bos echter maar langzaam uit over gronden waar de relatief erosieresistente donkere banken van de podzolen behouden bleven. Hier werd het wegwaaiende zand trouwens al spoedig door begroeiing tegengehouden. Het gevolg was dat het zand er zich bovenlangs de uitwaaiingslaagten ging ophopen en zich "windoeverwallen" vormden. Als het stuifzand zich vrij gelijkmatig in een smalle strook ophoopte werden dat dijkachtige ruggetjes.

Doordat bij de rand van de resistente humus- en ijsbanken zowel een sterke winderosie als accumulatie van stuifzand mogelijk was wordt de overgang tussen de uitwaaiingslaagten en

windoeverwallen vaak gemarkeerd door zeer steile hellinkjes, die uiterlijk aan kliffen doen denken. Ze zijn meestal enkele meters hoog, zodat men er vaak (net) niet overheen kan kijken.

Waar een dik pakket droog dekzand aanwezig was konden de uitwaaiingslaagten verscheidene meters diep worden. Er omheen leidde de accumulatie van het stuifzand dan doorgaans tot het ontstaan van vrij imposante duinenreeksen.

In het Baarnse Bos was dit echter nauwelijks het geval. Sommige uitwaaiingslaagten hebben een nagenoeg vlakke bodem. Dit is het geval als de verstuiving er beneden een bepaald niveau door het grondwater of een (grindrijke) resistente laag onmogelijk werd gemaakt.

In gebieden waar wij van doen (lijken te) hebben met enigszins verstoven dekzandvormingen manifesteren de laagten zich vaak als langgerekte ovale tot trogachtige terreindepressies of kleine dalsystemen. Omdat vooral de hooggelegen droge dekzanden gingen stuiven zouden ter plekke van die laagten dus ruggen en rugsystemen kunnen zijn verdwenen. We moeten echter ook rekening houden met de mogelijkheid dat de dekzanden over grotere aaneengesloten oppervlakten droge hooggelegen gronden waren, maar alleen ter plekke van veel gebruikte zandwegen of paden gingen stuiven. Verder mogen wij niet uit het oog verliezen, dat in het oppervlak van geaccidenteerde dekzandgebieden ook al trogachtige langgerekte terreindepressies voorkwamen.

De invloed van grootgrondbezitters

De afgelopen eeuwen hebben ook grootgrondbezitters een belangrijke rol gespeeld bij de ontwikkelingen in de omgeving van Baarn. Zo was het gebied van het huidige Baarnse Bos een tijdlang een deel van het voormalige grote landgoed De Eult. De gronden waarop later het landgoed zou worden gesticht werden in 1350 door de Utrechtse bisschop Jan van Arkel in eeuwigdurende erfpacht uitgegeven aan een zekere Gode Stael en diens erfgenamen en nakomelingen. Op die gronden stond bij Soest een boerderij De Oelt.

De boerderij lag bij de Oude Gracht. Dit was een in 1239 ge- of vergraven waterloop, waarover de turf die in de moerassige laagten bij Baarn en Soest werd gestoken per vlet of praam naar de Eem werd vervoerd. De rol van de Oude Gracht zou later worden overgenomen door de omstreeks 1565 gegraven Praamgracht, die even ten zuiden van het Baarnse Bos naar de Eem loopt.

De naam van de hoeve De Oelt was mogelijk een verbastering van oele, dat woest bos betekende of ódel waarmee een erfbezit werd bedoeld.

In 1638 gaven de Staten van Utrecht de toenmalige bezitter Lubertus van Cleeff toestemming het destijds als De Eult ende Eijckelenburg geregistreerde gebied te verkopen. Het goed kwam daardoor in handen van de Amsterdamse notabele Jan Gerritsz Bicker, die zijn nieuwe bezit ook spoedig zou gaan uitbreiden.

Door een huwelijksverbintenis kwam De Eult later in handen van de rijke Amsterdamse familie Deutz, die een tijdlang ook het noordwestelijk van Baarn gelegen buiten Groeneveld bezat. Intussen zou het landgoed meer dan eens door nieuwe aankopen worden vergroot. Zeer ambitieus op dit gebied was Willem Gideon Deutz die De Eult in de jaren 1729-1736 meermalen uitbreidde. Niet lang daarna ging de financiële positie van Deutz echter zodanig achteruit, dat er geen geld meer was voor grote investeringen. Na het overlijden van Deutz in 1757 besloten zijn erfgenamen dan ook het landgoed te verkopen.

Volgens een omstreeks die tijd vervaardigde kaart van het landgoed omvatte De Eult toen zuidwestelijk van het dorpje Baarn een grote aaneengesloten oppervlakte, waartoe zelfs het driehoekige gebied behoorde, waarop later het Roosterbos zou worden aangelegd. Zuidelijk van Baarn reikte een uitloper van De Eult destijds tot de Eem.

Op de kaart is ook te zien, dat het Baarnse Bos omstreeks 1775 aan de noordwestkant reeds tot honderden meters voorbij de Van Heutszlaan was uitgebreid. Nog verder naar het noordwesten blijkt een ter weerszijden van een flauwbochtige landweg gelegen complex strookvormige kavels dan al

gedeeltelijk te zijn bebost. Westelijk daarvan was het gebied van het Roosterbos in 1775 echter nog grotendeels heide, maar wel “ingeraamd” door drie brede houtsingels.

Belangstelling voor de aankoop van De Eult toonde de weduwe van stadhouder Willem IV, die het landgoed in de zomer van 1758 voor haar toen pas tien jaar oude zoon Willem Batavus kocht. Formeel eigenaar werd deze echter pas in 1764. De eindverantwoordelijkheid voor het beheer van het landgoed werd toen overgedragen aan de Nassause Domeinraad, die de rentmeester van het Domein Soestdijk met het toezicht belastte. Door de aankoop van De Eult kon het stadhouderlijk domein Soestdijk aanmerkelijk naar het oosten en noordoosten worden uitgebreid.

Na de samenvoeging van het domein Soestdijk en het landgoed De Eult werd besloten dat even ten westen van de interlocale zandweg die beide gebieden scheidde de Grootte Postweg (Amersfoort – Amsterdam) zou worden aangelegd. Dit gebeurde omstreeks 1763. In 1912 werd de naam van de verbinding gewijzigd in Amsterdamsestraatweg.

De diverse eigenaren van het landgoed speelden ook een belangrijke rol bij de totstandkoming van het wegen- en padenpatroon, dat een aantal bijzondere karakteristieke kenmerken vertoont. Het behouden gebleven deel van het Baarnse Bos wordt begrensd door de Luitenant Generaal van Heutszlaan (h), spoorlijnen naar Amersfoort en Utrecht, Torenlaan (t), Koningslaan (k) en Amsterdamse Straatweg (a). Laatstgenoemde weg kwam even ten westen en vrijwel evenwijdig aan de oudere Sandvoorder Allee te liggen. Het was een interlocale verbinding van Soest(dijk) met de molen van de vroeger even buiten Baarn gelegen buurtschap Zandvoort. Na de voltooiing van de Amsterdamse Straatweg raakte deze verbinding in onbruik. Het is dan ook geen wonder dat ze sindsdien grotendeels verdween.

Lange zichtassen, die het bos doorsnijden zijn de Schrikslaan (s), Witte Laan/Allee (w), Dennenlaan (d) en Torenlaan (t). Aan de rand van het bos zijn de Luitenant Generaal van Heutszlaan en Koningslaan zichtassen.

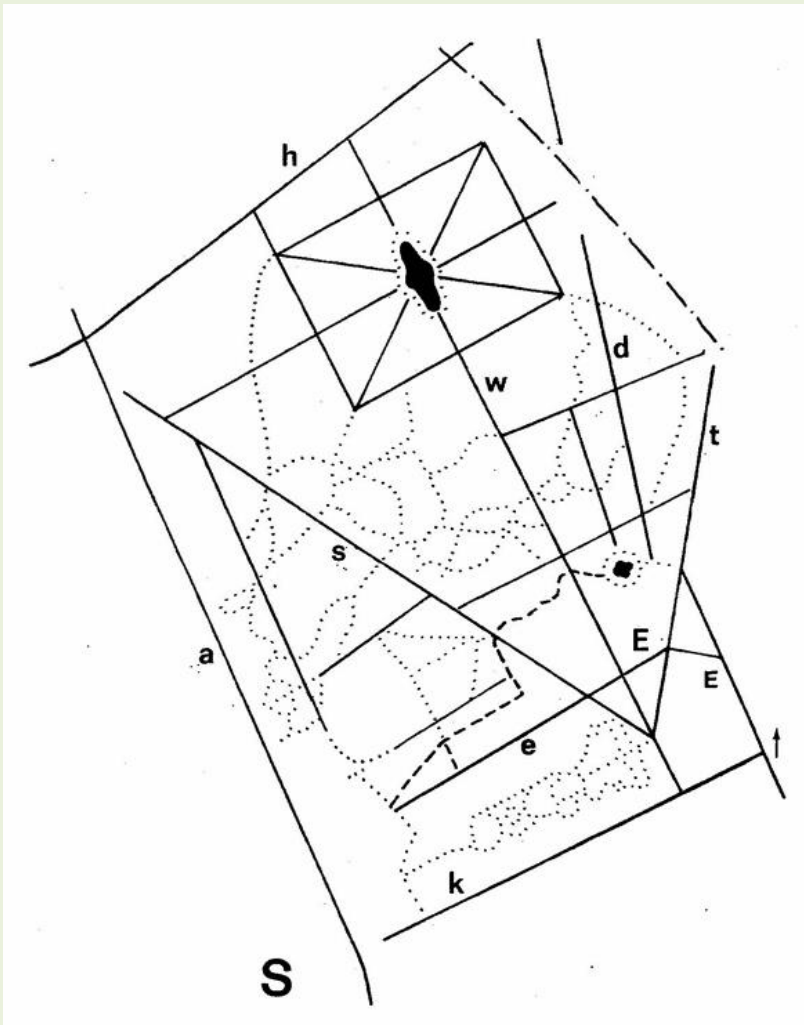
Sommige zichtassen radiaalden vanuit een zogenaamde sterrenberg. Dit is of was een min of meer opvallende natuurlijke heuvel, die men soms accentueerde door haar te verhogen met een terp. In veel gevallen werden de zichtassen vanuit die hoogten aangelegd in de richting van (toen nog) zichtbare kerktorens of een windmolen.

De belangrijkste sterrenberg van de bossen bij Baarn was de welving bij het begin van de De Beaufortlaan, die vroeger het Eemnesserbergje werd genoemd. De er van uitstralende lanen reikten echter niet tot het nog behouden gebleven deel van het Baarnse Bos. Bovendien zijn ze intussen grotendeels verdwenen.

De voornaamste zichtas van het Baarnse Bos is de brede Wittelaan. Deze werd niet vanuit een sterrenberg aangelegd maar er uiteindelijk naar doorgetrokken. Die sterrenberg was de thans in de bebouwde kom van Baarn gelegen welving van de kruising met de Nassaulaan.

In het noorden van het Baarnse Bos wordt de Wittelaan als het ware onderbroken door een langgerekte geometrische vijver. De nogal opvallende waterpartij vormt het hart van een sterrenbos. Vanuit de vijver radialen acht met bomen beplante boswegen, die door een “verstevigend” rechthoekig lanenstelsel met elkaar zijn verbonden.

Het wegen- en padenpatroon van het Baarnse Bos

E plek waar het Huis De Eult stond,
E huidige hoeve De Eult,
S Paleis Soestdijk.

a Amsterdamse Straatweg,
d Dennenlaan,
e Eultlaan,
h Luit. Generaal van Heutszlaan,
k Koningslaan,
s Schrikslaan,
t Torenlaan,
w Wittelaan,
 ↑ Obelisk Naald van Waterloo.

Enkele honderden meters benoorden het Baarnse Bos herinnert het tracé van de korte Spoorstraat nog aan een kleinschalige lanenster, die even ten westen van de Prins Hendriklaan straalde.

In het zuidoostelijk deel van het bos stond het later gesloopte Huis De Eult. Dit herenlandhuis werd door de rechte Eultlaan (e) verbonden met het Paleis Soestdijk. De vrijwel geheel behouden gebleven verbinding is de oudste zichtlaan van het Baarnse Bos en al op een kaart van 1717 ingetekend. Vanuit het Huis De Eult werd later ook nog een laan aangelegd in de richting van de oude Baarnse kerktoeren. Die zichtas werd Torenlaan genoemd. Aan de rand van Baarn raait ook de Van Heutszlaan naar de oude kerktoeren van Baarn.

Omstreeks 1788 werd de Torenlaan na de sloop van het Huis De Eult verlengd tot de Wittelaan en die allée doorgetrokken naar de Koningslaan. Naar de plek waar de Torenlaan op de Witte Laan uitkwam werd toen vanuit het noordwesten nog de kaarsrechte Schrikslaan aangelegd. Deze zichtas raait naar de Amersfoortse Sint Joriskerk.

Door de geschetste uitbreiding van het lanenstelsel ontstond een ontsluitingspatroon met drie vanuit één punt divergerende zichtassen. Dergelijke lanenstelsels werden destijds ook op andere landgoederen aangelegd. Hun patronen doen denken aan de voet van een gans, waarom dergelijke laansystemen door Franstalige landschapsarchitecten "pate d'oise" worden genoemd.

Bij de latere uitbreidingen van Baarn kwamen de Witte- en Torenlaan tenslotte grotendeels in de bebouwde kom van de plaats te liggen.

De Koningslaan verbindt het voorterrein van Paleis Soestdijk met de obelisk De Naald. Bij de Koningslaan is een als het Slingerbos bekende zone in het begin van de 18de eeuw fijnmazig ontsloten door een in oorsprong geometrisch, grotendeels slingerend netwerk van paden.

Noordelijk daarvan zou een knikkende strook eikenhakhout en weiland ruim een halve eeuw later in de lengterichting worden ontsloten door een slingerende berceau. Dit is een wandelpad, dat men liet "overtunnelen" door daarom in een bepaalde vorm gesnoeid loofhout.

In 1774 werd langs de Amsterdamse Straatweg andermaal een ten dele geometrisch slingerbos aangelegd, dat Het Doolhof werd genoemd. Het padenpatroon van het bosgedeelte is thans nauwelijks herkenbaar meer. Ongeveer even oud als het Doolhof is het grillige bochtige padenpatroon van het reliëfrijke centrale bosgedeelte. Het patroon weerspiegelt de contouren van de vrij jonge windvormingen doordat de paden er grotendeels onderlangs gelegd werden. Enkele middenin het bos gelegen laagten zijn bij de herbebossing voorzien van een fijnmazig rechthoekig net van sloten, die tegenwoordig veelal droog liggen. Een bredere gegraven watergang is er bekend als De Fles.

De ontwikkelingen sinds de aanleg van de spoorlijn

De in 1874 voltooide aanleg van de spoorlijn Hilversum – Amersfoort markeerde het begin van een periode, waarin het Domein Soestdijk weer kleiner zou worden. Deze krimp hield vooral verband met de financieel vervulbare wens van veel welgestelden in een lommerrijk villapark en doorgankelijke bosrijke omgeving te gaan wonen.

Al in 1873 liet de toenmalige eigenaar Prins Hendrik, die een broer was van Koning Willem III, bij de plek waar het station werd gebouwd een plantsoen aanleggen. Het werd genoemd naar zijn vrouw Amalia. De opening van het station was voor de nogal commercieel denkende prins ook economisch interessant. In verband hiermee zou hij een deel van zijn grond tussen het station en dorp Baarn kavelsgewijs in erfpacht uitgeven om er mogelijkheden te bieden voor de bouw van villa's. Aldus ontstond het Amaliapark.

Nadat Prins Hendrik in januari 1879 kinderloos was overleden besloten zijn erfgenamen een aantal vlak bij Baarn en de spoorlijn gelegen delen van het domein Soestdijk af te stoten. Een oppervlakte van circa 100 ha werd daarvoor in 1882 overgedragen aan de Baarnse Bouwterrein Maatschappij. Deze nam zelf de realisatie ter hand van het naar Prins Hendrik genoemde villapark ten westen van het station, terwijl andere gronden zouden worden doorverkocht.

In 1971 werd de rest van Domein Soestdijk en daarmee ook het nog overgebleven deel van het Baarnse Bos verkocht aan de Staat der Nederlanden. Deze droeg het Baarnse Bos tien jaar later via de Stichting Beheer Landbouwgronden over aan Staatsbosbeheer.

En nu op geopad

Wie al wandelend een representatief beeld van de geomorfologische gesteldheid en structuur van het Baarnse Bos wil krijgen adviseren wij de hierna door ons beschreven route te lopen. Het traject ervan komt grotendeels overeen met de wandelroute die Staatsbosbeheer in het bos markeerde. De 4,1 km lange route begint en eindigt bij het NS-station Baarn

Route 4,1 km. Voor de GPS RouteYou versie, [klik hier](#).

1. Bij het spoorwegstation kunnen wij al snel het Baarnse Bos in. Hiervoor moet dan nog wel de vrij drukke Generaal Luitenant van Heutszlaan worden overgestoken. Aan de overzijde van de weg nodigt de gemarkeerde wandelroute ons dan uit voor een kennismaking met het bos. De route leidt ons eerst langs het voormalige station van het spoorlijntje naar Den Dolder. Daar bereiken we al spoedig de rand van een soort sterrenbos, waar vanuit een langgerekte geometrische vijver uitstralende lanen door een vrijwel rechthoekig lanenstelsel met elkaar zijn verbonden. De geschetste geometrische structuur behoort tot de oudste van het bos en bestond reeds in 1733.

2. Aan de rand van het sterrenbos slaan we rechtsaf om een stukje van het rechthoekige "lanenraamwerk" te verkennen. Al snel komen wij dan terecht bij de voornaamste zichttas van het Baarnse Bos. Het is de tegenwoordig deels in de bebouwde kom van Baarn gelegen Witte Laan, die

ons links naar de diepliggende geometrische vijver brengt. De gemarkeerde route loopt dan even langs de rechterzijde van de vijver om vervolgens schuin rechtsaf weer een radiale laan te gaan volgen. Deze leidt ons naar de zone van het Baarnse Bos waar droge zandige windafzettingen uit de laatste ijstijd voor de herbebossingen enkele eeuwen aan verstuivingen onderhevig waren. Er is goed te zien dat de winderosie bij die verstuivingen vooral bepaalde zones verlaagde en het wegwaaiende zand daaromheen door begroeiing werd opgevangen. Het laatste leidde tot het ontstaan van duinformaties, waarvan wij nu een door ophogingen markant geworden voorbeeld te zien krijgen. Bovenop de heuvelpartij konden de bezoekers van het bos enkele eeuwen geleden nog genieten van een fraai uitzicht op het cultuurland van de hoeve Netelenburg, het park van Soestdijk en grote heidevelden. Op een van de heuvels stond in de 18de eeuw een luxe zitbank, die bekend werd als De Troon.

3. Onderaan de heuvelpartij kruisen wij de lange zichtas van het Baarnse Bos, die Schrikslaan werd gedoopt. Even verderop leidt de gemarkeerde route ons langs en door een bosgedeelte dat pas later werd aangelegd. In het midden van de 18de eeuw was het nog een grote landbouwenclave, die behoorde bij de hoeve Netelenburg.

Na linksaf geslagen te zijn volgen we aan de rand van het beboste cultuurland even het tracé van de voormalige interlocale zandweg, evenwijdig waaraan omstreeks 1763 de Amsterdamse Straatweg zou worden aangelegd.

4. Bij een plek waar de gemarkeerde route even zigzagt groeit op het voormalige cultuurland tegenwoordig een beukenbos. Even verderop mogen wij bij de bebouwing langs de Amsterdamse Straatweg linksaf. We komen dan terecht in een ten dele bochtige “bovengrondse bomentunnel” ofwel loofgang, die wij helemaal door zouden kunnen lopen. In dat geval kruisen wij andermaal de zichtas Schrikslaan.

5. Die laan biedt links echter de mogelijkheid een ommetje te maken door een geomorfologisch boeiend stukje van het Baarnse Bos. We moeten de Schrikslaan dan na het passeren van een tweetal zijwegen weer verlaten. Rechts brengt een bospad ons daarna via een door steile hellinkjes gemarkeerd stuifdalletje naar de eerder al een eindje bewandelde Wittelaan. Daar aangekomen moet voor een terugkeer naar de loofgang opnieuw rechtsaf worden geslagen. Na enkele honderden meters krijgen wij dan de loofgang weer te zien, die nu ook de Wittelaan blijkt te kruisen.

6. Links leidt het meest oostelijke stukje van de loofgang ons vervolgens naar een vrijwel ronde terreindepressie met een geometrische vijver, die waarschijnlijk ter plekke van een voormalige kwelkrater werd uitgegraven. De bedoeling is dat wij die komvormige laagte links weer de rug gaan toekeren.

7 De gemarkeerde route loopt dan andermaal door een deel van het Baarnse Bos waar voor de grootschalige herbebossingen enige tijd verstuivingen mogelijk waren. De route verder volgend krijgen wij dan eerst onder meer een kleine trogachtige laagte te zien. Voorbij deze terreindepressie slaat ons geopad successievelijk rechts- en linksaf. Even later bereiken wij een scheve gebroken T-kruising, alwaar wij het reliëfrijke deel van het Baarnse Bos weer kunnen verlaten door linksaf te slaan.

8. Onze ambiance is dan weer het door een lanenraam “verstevigde” geometrische sterrenbos. Schuin rechts kunnen wij er via een van de “raamlanen” terug naar de plek waar onze wandeling door het bos begon.

Door het lopen van de beschreven route zal het Baarnse Bos zijn overgekomen als een lommerrijk wandelgebied met een dominante geometrische structuur. Wie koos voor een ommetje via het centrale deel van het bos zal bemerkt hebben dat het wandelgebied plaatselijk ook geomorfologisch niet oninteressant is.

Samenvatting

Het Baarnse Bos ligt pal ten zuiden van het dorp waarnaar het werd genoemd. Bij het dorp bestaat de ondiepe ondergrond er uit overwegend grindrijke afzettingen, die zo'n 150.000 jaar geleden door Scandinavisch landijs werden opgestuwd.

Zuidelijk daarvan wordt een zone in het centrale en oostelijk deel van het gebied verlevendigd door kleinschalig reliëf. Daarbij vallen vooral de klifjes op die de kleine hoogten plaatselijk markeren. Het reliëf dankt zijn ontstaan aan de ver- en overstuivingen van fijnzandige (wind)afzettingen uit de tienduizend jaar achter ons liggende, laatste ijstijd. Die verstuvingsen vonden hoofdzakelijk tijdens en kort na de Middeleeuwen plaats.

Het gebied van het huidige Baarnse Bos behoorde vroeger ruim een eeuw tot het in 1638 gestichte, voormalige grote landgoed De Eult. Dit was aanvankelijk eigendom van de Amsterdamse notabele Jan Gerritsz Bicker, die zijn nieuwe bezit al spoedig begon uit te breiden.

Door een huwelijksverbintenis kwam De Eult later in handen van de rijke Amsterdamse familie Deutz, die een tijdlang ook het noordwestelijk van Baarn gelegen buiten Groeneveld bezat. Intussen zou het landgoed nog meer dan eens door nieuwe aankopen worden vergroot. Daarbij groeide het landgoed vooral in noordelijke richting, waarbij zelfs het gebied van het huidige Roosterbos er deel van ging uitmaken.

In 1757 besloot de familie Deutz het landgoed te verkopen. Hierdoor kon het aangrenzende toenmalige stadhoudersland Soestdijk aanmerkelijk naar het oosten en noordoosten worden uitgebreid.

Door toedoen van Koning Lodewijk Napoleon werd Soestdijk in 1806 een koninklijk domein wat het na de Franse Tijd opnieuw zou worden en nu ook lang bleef.

Omstreeks het midden van de 17de eeuw is al begonnen met de herbebossing van het gebied. Behalve heide werd daarbij ook agrarisch cultuurland beplant. Een deel van de bospercelen zou lange tijd als (eiken)hakhout worden geëxploiteerd.

Bij de bosuitbreidingen is het gebied gefaseerd gecompartmenteerd door een min of meer geometrisch lanenstelsel. Met name enkele lange rechte lanen zijn (voormalige) zichtassen, die in de richting van opvallende hoogten, grote landhuizen en kerktorens werden aangelegd.

Op sommige plaatsen liet men de lanen vanuit een bepaalde plek uitstralen. Bovendien ontstond bij de uitbreiding van het lanenstelsel een ontsluitingspatroon met drie vanuit één punt divergerende zichtassen.

Later zijn tussen de lanen ook hier en daar slingerpaden aangelegd, Bovendien was het reliëf hier en daar van invloed op de tracering van de paden.

Een bijzonder element van het wandelgebied is de deels slingerende loofgang in het zuidelijk deel van het bos.

In het bos liggen twee vijvers met geometrische contouren. Een ervan onderbreekt de belangrijkste zichtlaan, die het bos in de lengterichting doorsnijdt.

Enkele middenin het bos gelegen laagten zijn bij de herbebossing voorzien van een fijnmazig rechthoekig net van sloten, die tegenwoordig veelal droog liggen. Een bredere gegraven watergang is er bekend als De Fles.

De in 1874 voltooide aanleg van de spoorlijn Hilversum – Amersfoort markeerde het begin van een periode, waarin het Domein Soestdijk weer kleiner zou worden. Deze krimp hield vooral verband met de financieel vervulbare wens van veel welgestelden in een lommerrijk villapark en doorgankelijke bosrijke omgeving te gaan wonen.

Al direct zou de toenmalige eigenaar Prins Hendrik het gebied tussen het station en dorp Baarn kavelsgewijs in erfpacht uitgeven om er mogelijkheden te bieden voor de bouw van villa's. Aldus ontstond het naar zijn vrouw genoemde Amaliapark.

Nadat Prins Hendrik in januari 1879 kinderloos was overleden besloten zijn erfgenamen een aantal vlak bij Baarn en de spoorlijn gelegen delen van het domein Soestdijk af te stoten. Een oppervlakte van circa 100 ha werd daarvoor in 1882 overgedragen aan de Baarnse Bouwterrein Maatschappij. Deze nam zelf de realisatie van het villapark ten westen van het station ter hand, terwijl andere gronden werden doorverkocht.

In 1971 werd de rest van Domein Soestdijk en daarmee ook het nog overgebleven deel van het Baarnse Bos verkocht aan de Staat der Nederlanden. Deze droeg het Baarnse Bos tien jaar later tenslotte over aan Staatsbosbeheer.

Alle rechten met betrekking tot de tekst en het kaartmateriaal uit deze uitgave berusten bij stichting Telluris. Persoonlijk gebruik van de uitgave is toegestaan maar niet voor zakelijke en commerciële doeleinden tenzij dit schriftelijk met de rechthebbende(n) is overeen gekomen. Voor de foto's is de rechthebbende Stichting Geopark Heuvelrug i.o. of haar rechtsopvolger.